

УДК 316.776:17.022.1(477)

Процесний, інституційний і організаційний підходи у сфері соціологічного осмислення освітньої системи

М.В. КЛЮВ

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Авторське резюме

У статті звертається увага на сутність та особливості культуроцентричного, процесного, інституційного та організаційного підходів, формуючих суть освітніх процесів в цілому. Автор розглядає університет не тільки як освітній і науковий, а й духовний центр, що формує особистість фахівця нового типу. Зазначається, що як соціальне явище, процес і соціальний інститут освіта приймає соціальні зміни суспільства, а перехідний характер соціальних процесів, домінування ринкових відносин у свою чергу позначаються на інституті освіти. Втім, саме інституційний підхід дає можливість розглядати освітні процеси і на соціальному, і на особистісному рівнях. Зауважується, що інституціоналізація вищої освіти як окремого соціального інституту в рамках всього соціального інституту освіти сталася в другій половині двадцятого століття, що дозволило говорити про провідну роль університетів у культурі модерну. Автор підкреслює, що у теорії вищої освіти широко визнана теза, що має численну аргументацію: установи вищої освіти за своєю природою – національні інститути. Вони регулюються національним законодавством, спираються на національні фінанси, готують фахівців для національної економіки. В принципі, поява нових форм взаємозв'язків – позитивний соціальний процес, але мають місце і негативні наслідки. Їх передумовою, на думку деяких дослідників, стала глобалізація, тобто дія «ринкових сил», які сприяють розвитку «світу без кордонів».

Ключові слова: освітня система, інституційний підхід, процесний підхід, вища освіта.

Process, institutional and organizational approaches in sociological understanding of educational system

M.V. KLYOV

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Abstract

The article draws attention to the nature and characteristics of culture-centric, process, institutional and organizational approaches to form the essence of the educational process as a whole. The author examines the university not only as an educational and scientific center, but also as a spiritual center, forming a new type of professional identity. It is noted that as a social phenomenon, process and social institution, educa-

tion makes social changes in society, and the transparent nature of social processes, the dominance of market relations in turn affect the educational institute. However, the institutional approach makes it possible to consider the educational processes on social, and personal levels. It is observed that the institutionalization of higher education as a particular social institution within the entire social institution of education occurred in the second half of the twentieth century, which allowed to talk about the leading role of universities in modern culture. The author stresses that the theory of higher education is the widely recognized thesis that has multiple arguments. They are governed by national law based on national finance, train specialists for the national economy. In fact, the emergence of new forms of relationships is a positive social process, but there are also negative effects. Their premise, according to some researchers, was globalization, the effect of «market forces» that contribute to the development of «a world without borders».

Keywords: educational system, the institutional approach, process approach, higher education.

Постановка проблеми. Концепція вищої гуманітарної освіти виходить з того, що освіта – найважливіший інститут культури, який здійснює функції соціального наслідування і мобільності, гуманізації особистості і суспільства, що забезпечує всебічний розвиток особистості, її суспільне визнання і самоствердження.

Освіта, завдання якої полягає тільки в передачі максимального обсягу знань і освоєнні соціальних технологій, не враховує духовно-моральну складову людського існування, тягне за собою звуження предметного поля, неповно формує її цілі і завдання. Розробляючи концепцію гуманітарного університету, варто виходити з розуміння вищої гуманітарної освіти не просто як соціального інституту підготовки людини до праці, але як основного механізму культурної спадкоємності, способу одухотворення життєвих цілей молодого покоління. Загалом, сучасні зарубіжні дослідники використовують конструктивні підходи для аналізу структур вищої освіти. Основними концептами в структурі освітніх систем виступають актори (студенти, викладачі, розробники комп'ютерних програм, обслуговуючий персонал – зайняті у системі вищої освіти), їх соціальні дії (читання лекцій, проведення семінарських занять тощо), які ведуть до певних результатів, наприклад придбання студентами професійної компетенції під час навчання [5].

Б. Кларк і К. Джеймс серед структурних характеристик сучасної вищої освіти виділяють: засоби обслуговування, інфраструктуру, організацію, цілі та концепції. Ці структурні елементи, особливо три останніх, що дозволяють проаналізувати те, як влаштована освітня система, куди направляються її дії і відображають її позиції в суспільстві та культурі, забезпечують право освітніх систем на існування в сучасній глобальній культурі. Тож потребують соціологічного аналізу такі структурно-функціональні та методологічні підходи, як процесний, інституційний, організаційний та культурологічний. На нашу думку, саме вони дають змогу розкрити суть освітнього процесу та охарактеризувати його структурні компоненти.

Аналіз досліджень і публікацій. Перш ніж аналізувати систему освіти крізь призму процесного і інституційного підходів, необхідно визначити, що соціологами, економістами, іс-

ториками та соціальними філософами з часів О. Конта та «закону трьох стадій», котрий постає яскравим зразком лінійної концепції, було запропоновано десятки «тенденцій» і «законів». Суспільний процес у цих теоріях позначався як «спрямований до певної мети», натомість історичний процес набував наступного характеру: будь-який народ починає історію з однієї стадії (О. Конт називає її «теологічна стадія»), згодом переходить на іншу («метафізична стадія» у О. Конта), проходячи ці стадії, завершує на «стадії позитивізму», «анархії», «соціалізму», «демократії» або «виродження». Представлена лінійна концепція набула характеру есхатологічної інтерпретації соціально-історичного процесу.

Варто зазначити, що з точки зору процесного підходу може розглядатися будь-яка соціальна система, в тому числі і освітня. Вищеокреслений підхід дає змогу розглядати освітню систему через призму аналізу та ефективного управління, розділяючи її на окремі соціальні процеси. Варто відзначити, що термін «інституціоналізм» вперше застосував У. Гамільтон, визначивши його як об'єднання соціальних звичаїв. Видатний економіст-теоретик Д. Норт у свою чергу виокремив три складові соціальних інститутів. Втім, основоположником теорії інституціоналізму є американський соціолог Т. Веблен.

Мета дослідження – здійснити теоретико-методологічний аналіз процесного, інституційного, організаційного та культуроцентричного підходів і крізь призму даних підходів розглянути освітні процеси на соціальному і особистісному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Університет виступає в якості не тільки освітнього і наукового, а й духовного центру, формуючого особистість фахівця нового типу, що відрізняється підвищеною привабливістю для абітурієнтів в силу наявності особливої системи духовно-моральних референтів, високого рівня освіти, націленості на реальні потреби ринку праці. Розглянемо сутність та особливості культуроцентричного, процесного, інституційного та організаційного підходів, формуючих суть освітніх процесів у цілому. Культуроцентричний підхід спирається на три принципи організації освітнього і виховного простору:

– цілісності (взаємовідповідності змісту освіти і сутнісних складових людського буття);
– оптимізації «зони найближчого розвитку» (соціокультурне середовище постає основним простором життєдіяльності);

– референтації освітнього простору [6].

Принцип цілісності розвитку людської особистості реалізується зміною парадигми «від простого до складного» концепцією «від цілого до частини». Гуманітарна освіта цілісна за своєю природою. Найважливішим напрямком «повернення до цілісності» є звернення до текстів вітчизняної гуманітарної культури, яка, будучи однією з вищих в історії світової культури форм духовної рефлексії, містить у собі глибоке і всебічне розуміння людської особистості, її сутнісних сил, місці людини в світі в контексті «національної картини світобудови».

Принцип багаторівневої оптимізації «зони найближчого розвитку» передбачає цілеспрямоване формування освітнього простору ВНЗ як соціально-культурного довкілля людини. Під університетським соціально-культурним середовищем розуміється вся сукупність соціальних і духовних чинників та умов, безпосередньо оточуючих студента в процесі його навчання. Акцент на гуманізацію професійно-освітнього середовища обумовлений тією обставиною, що дане середовище для молодшої людини є основоположним у системі факторів, що визначають його цінності, норми і ідеали.

Третя складова культуроцентричного підходу – принцип референтації освітнього простору, суть якого полягає в забезпеченні ідентифікації з образом конкретної особи і тим самим стимулюванні духовного зростання особистості студента, творення ним своєї власної особистості. Виділення в структурі сучасної вищої освіти організації як її основного елемента дозволило говорити про формування організаційного підходу у вивченні проблем галузі вищої освіти, коли будь-який навчальний заклад можна розглядати як організацію по виробництву послуг, що складається з досить автономних елементів – факультетів, кафедр, лабораторій. В освітній організації можна виділити структуру, цілі (функції), програму, внутрішньосистемні процеси, первинні і вторинні групи на вході в освітню систему і виході з неї [4].

На думку Ю. Смоленцової, особливий інтерес представляють дослідження, що розглядають університет як складні організації [2]. Вона виділяє три основні парадигми організаційної теорії, які звичайно застосовуються при дослідженні університетів:

– модель університету як бюрократії (Х. Струп), яка розглядає університет як складну організацію, засновану державою і подібну до більшості інших бюрократій;

– модель університету як колегіальної «спільності вчених» (К. Міллет), яка передбачає, що університет не може бути організова-

ний і управлятися за аналогією з іншими бюрократіями;

– «політична модель» університету (Дж. Болдрідж), яка синтезує дві попередні моделі, розглядає університет не тільки як єдине ціле, але і як сукупність різних груп, що мають різні цілі та інтереси, що дозволяє сформулювати повний цикл політики університету, визначити його взаємодію з зовнішнім культурним середовищем [1].

Організаційний підхід дає можливість проаналізувати організаційну культуру університетів, визначити стратегії розвитку, процеси внутрішніх і зовнішніх взаємодій.

Розгляд структури університетів та інших вищих навчальних закладів, її еволюції під впливом розвитку культури і суспільства дозволяє сформулювати інституційний підхід до проблем системи вищої освіти. Він передбачає дослідження вищої освіти як соціального інституту, її структури, динаміки та зв'язку зі структурною еволюцією культури в цілому. Інституційний розгляд освіти передбачає її взаємодію з елементами суспільних відносин, виявлення її зв'язків з виробництвом, наукою, культурою, іншими соціальними інститутами, системами і підсистемами, їх функціональною взаємодією. Інституційна характеристика освіти націлює на її вивчення як певної стійкої і динамічної форми організації навчання, виховання, професійної підготовки.

Відзначимо, що глобалізація відноситься до дії ринкових механізмів і конкуренції, до процесу, в якому соціальні відносини виходять на світовий рівень. ЮНЕСКО виділені чотири ключові елементи сучасного суспільства: зростає важливість суспільства знання; розвиток торгівлі освітніми послугами; інновації, акцент на ролі ринку. Їх можна класифікувати таким чином:

– виникнення нових виробників освіти (мультинаціональні компанії, корпоративні університети і медіа-компанії);

– нові форми надання освіти, включаючи дистанційну (віртуальну) освіту тощо;

– велика диверсифікація кваліфікацій і сертифікатів;

– посилення мобільності студентів, програм, провайдерів і проектів без урахування національних кордонів;

– більший акцент на навчання протягом усього життя;

– збільшення приватних інвестицій [7].

Якщо в міру подальшого прогресу знань зростає різноманіття наданих освітніх послуг, то масовий характер, який набуває вища освіта, тягне за собою додаткове навантаження на державний бюджет. Все більше число навчальних закладів починають використовувати інші джерела фінансування, в тому числі приватні. І єдина модель університету, яка була в ХХІ столітті, розпадається сьогодні на кілька видів

(наприклад, класичний університет, корпоративний вуз тощо) [3]. В умовах різних моделей важливо забезпечувати єдність якості освіти, важливо, щоб освіта продовжувала виконувати свої суспільні функції. Тому необхідні цілеспрямовані зусилля, які дозволять по-новому вирішувати питання доступу, рівних можливостей і якості, фінансування та підзвітності, національної суверенності.

Висновки. Будучи соціальним явищем, процесом і соціальним інститутом, освіта приймає

соціальні зміни суспільства, а перехідний характер соціальних процесів, домінування ринкових відносин, в свою чергу, позначаються на інституті освіти. Втім, саме інституційний підхід дає можливість розглядати освітні процеси і на соціальному, і на особистісному рівнях, тоді як суть процесного підходу полягає у виявленні взаємовпливу економічної системи суспільства на освітню, взаємозв'язку освітніх інститутів і соціальних організацій, ефективності освітніх процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Американская социологическая мысль: Тексты [Текст] / [под ред. В.И. Добренъкова]. – М.: ИНФРА, 1996. – 615 с.
2. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века [Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1998 – 289 с.
3. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / Э. Гидденс; пер. с англ. – М.: Весь мир, 2004. – 118 с.
4. Добренъков В.И. Общество и образование [Текст] / В.И. Добренъков, В.Я. Нечаев. – М.: Лань, 2003. 201 с.
5. Дюркгейм Э. Социология образования [Текст] / Э. Дюркгейм; [научн. ред. В.С. Собкин, В.Я. Нечаев; пер. с франц. Т.Г. Астаховой]. – М.: Республика, 1996. – 443 с.
6. Parsons T. The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society [Text] / T. Parsons // Harvard Educational Review. – 1999. – Vol. 29, № 4. – P. 297-318.
7. Van der Wende M.C. Globalisation and Access to Higher Education [Text] / M.C. Van der Wende // Journal of Studies in International Education. – 2003. – Vol. 7, № 2. – P. 193-206.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015

REFERENCES:

1. Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl (American sociological thought). – М.: *INFRA*, 1996. – 615 p.
2. *Gershunskiy B.S.* Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka (Philosophy of Education for the XXI century). – М.: *Sovershenstvo*, 1998 – 289 p.
3. *Giddens E.* Uskolzayushiy mir: kak globalizatsiya menyaet nashu zhizn (Escaping the world: how globalization is changing our lives). – М.: *Ves mir*, 2004. – 118 p.
4. *Dobrenkov V.I.* Obschestvo i obrazovanie (Society and education). – М.: *Lan*, 2003. – 201 p.
5. *Dyurkgeym E.* Sotsiologiya obrazovaniya (Sociology of Education). – М.: *Respublika*, 1996. – 443 p.
6. Parsons T. The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society [Text] / T. Parsons // Harvard Educational Review. – 1999. – Vol. 29, № 4. – P. 297-318.
7. Van der Wende M.C. Globalisation and Access to Higher Education [Text] / M.C. Van der Wende // Journal of Studies in International Education. – 2003. – Vol. 7, № 2. – P. 193-206.

Кльов Марина Василівна – викладач
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, пр. Комарова, 1
E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Klyov Maryna Vasylivna – lecturer
National aviation university
Address: 1, Komarov Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: marinka_klyov@mail.ru